

De Niedermachung van Herman Lansink en Theo Ticheler

In de loop van 1944 werden de Duitsers steeds meedogenlozer in de bestrijding van vermeende vijanden. Na het *Niedermachungsbefehl* van Hitler van 30 juli 1944 kon de Sicherheitsdienst (SD) iedereen die de Duitsers een strobreed in de weg legde, zonder vorm van proces executeren. Op 12 september 1944 introduceerde de Dienststelle van de SD in Enschede het nieuwe beleid: Hendrikus Hartgers werd op straat *niedergemacht*. Wij richten ons in dit artikel op het tweede en derde slachtoffer van het nieuwe beleid in Enschede: *Herman Lansink* en *Theo Ticheler*.¹

Herman Lansink (*1900) woonde begin dertiger jaren enige tijd in Lonneker aan de Lonnekermolenweg nr. 31. In die tijd runde hij met zijn vader en broer aan de Niermansgang in Enschede een kleine weverij & confectie, die het in de crisistijd niet redde. Na acht jaar werkloosheid en tijdelijke banen had de arbeidsbeurs in september 1943 eindelijk weer een passende functie voor hem, zij het in een Duits bedrijf.² Lansink kon bedrijfsleider worden in een confectiefabriek aan de Drienerstraat 59 te Hengelo die vroeger eigendom was geweest van de joodse ondernemer Mozes Zilverberg, maar inmiddels was genazificeerd.

In alle joodse bedrijven die ze overnamen, stelden de Duitsers *Treuhänder* (bewindvoerders) aan. Die mochten zelf bepalen wat ze ermee deden: de zaak liquideren of de bedrijfsvoering voortzetten onder eigen arische *Verwaltung*. Confectiefabriek Zilverberg in Hengelo was een Rüstungsbetrieb en als zodanig van belang voor de Wehrmacht. Daarom mocht het in de periode 1941-1944 blijven draaien. Er werkten naar schatting dertig mensen die bedrijfskleding voor het Duitse leger naaiden.

Twee jaar voor Lansinks komst, op 15 augustus 1941, was een zekere Richard Sander, een ondernemer met een eigen Stickereifabriek in Hannover, *Treuhänder* en *Verwalter* geworden van Zilverbergs confectie. Zilverberg bleef nog een maand of drie doorwerken in zijn 'eigen' bedrijf, tot hij op 11 december 1941 van zijn Duitse baas te horen kreeg dat hij niet langer welkom was. In augustus 1942 dook de joodse ondernemer met zijn gezin onder bij de familie van Dien Steffens, een werkneemster met een leidinggevende functie in 'zijn' confectiefabriek die nog bij haar ouders woonde.

Toen begin september 1944 het gerucht ging dat de geallieerden bij Breda de grens waren overgestoken, kreeg Verwalter Sander van hogerhand te horen dat hij de productie beter naar Duitsland kon verplaatsen. Dus liet hij alle machines die naar Duitsland getransporteerd moesten worden, in kisten verpakken: zeventien naaimachines, twee knoopsgatenmachines, een zigzagmachine en een knoop aanzetmachine. Een van deze knoopsgatenmachines had het bedrijf in bruikleen gekregen van Ticheler, een handelaar in naaimachines te Enschede. Lansink, inmiddels ook woonachtig in Enschede, had daarbij als tussenpersoon gediend.

Terwijl de verhuizing werd voorbereid, nam Lansink in Enschede contact op met Ticheler, de eigenaar van de knoopsgatenmachine. Die zag niet graag dat zijn kostbare machine naar Duitsland zou verdwijnen en zei tegen Lansink dat hij zijn zoon Theo wel zou sturen als hij hulp nodig had. Dan moest hij Theo in de wagon de kist maar

aanwijzen waarin de knoopsgatenmachine was opgeborgen. Door de euforie rond Dolle Dinsdag won het optimisme het bij beide mannen korte tijd van de behoedzaamheid.

Een dag of wat later bracht Lansink samen met Dien Steffens de complete inventaris van de confectiefabriek met paard en wagen naar het station in Hengelo, wat een vijftal ritten vergde, want er moesten ook nog banken, vijftig stoelen en een typemachine mee. Nadat alle kisten en meubels in de treinwagon met bestemming Hannover waren geladen, vroeg Dien Steffens zich hardop af of ze de machines ooit nog terug zouden zien. Waarop Lansink haar vertelde dat hij van plan was om in elk geval de knoopsgatenmachine van Ticheler te redden, en misschien ook wel de andere knoopsgatenmachine, de zigzagmachine en de knoopaanzetmachine. Dat zou Zilverberg wel op prijs stellen, bedacht Steffens, en bood haar adres aan als opbergplaats voor de machines, mocht Lansink zijn plan doorzetten.

Nadat de wagon in het bijzijn van Sander verzegeld was, vertrok de *Verwalter* nog dezelfde middag met de auto van Zilverberg naar Duitsland. Voor die tijd had hij de kleine Fiat 500 nog even volgeladen met rollen stof uit de confectiefabriek.

Diezelfde avond nog begaven Lansink en Ticheler zich naar het station, verbraken de verzegeling van de wagon, haalden de twee knoopsgatenmachines, de zigzagmachine en knoopaanzetmachine eruit en bezorgden die met behulp van expediteur Beverdam bij Dien Steffens thuis, tot grote schrik van onderduiker Mozes Zilverberg, zo bleek. Zilverberg zag de Sicherheitsdiens al bij hen binnenvallen en smeekte Steffens de machines elders op te bergen. Omdat ook Lansink ze thuis niet wilde hebben, vroeg Steffens ten slotte aan expediteur Beverdam om ze maar weer op te halen en bij hem op de zaak op te slaan. Daar zag Beverdam geen gevaar in.

Na aankomst van de trein in Hannover constateerde Sander bij het afladen dat er een aantal belangrijke machines ontbraken. Hij haastte zich terug naar Nederland en meldde de verdwijning bij Schöber, de hoogste man van de Sicherheitsdienst in Enschede, die zijn Kriminal-Assistent Becker opdracht gaf deze zaak uit te zoeken. Becker stuurde zijn Hollandse personeelsleden Huls en Oude Egberink met spoed naar het adres Crocusstraat 33 om Lansink te arresteren. Ook zijn collega's Dien Steffens en Gerrit Mos, een zwager van Lansink, werden opgepakt en daarna verhoord in het hoofdkwartier van de SD, gevestigd in de prachtige villa van Sigmund Menko bij het Volkspark.

Na de individuele verhoren werden Lansink en Dien Steffens met elkaar geconfronteerd. Een van de verhoorders zei tegen Steffens dat Lansink had verklaard dat hij door haar tot de diefstal van de machines was aangezet. Daar was Steffens het niet mee eens. Uiteindelijk had Lansink "het feit uit vrije wil gepleegd," zei ze in een verhoor uit 1948 dat haar werd afgenomen toen Schöber en zijn nijvere knecht Becker voor de rechter moesten verschijnen.

Ook Lansink en zijn zwager Mos werden met elkaar geconfronteerd. Mos zag dat Lansink zijn beide handen voor zijn linkeroog hield en flink was toegetakeld. Een van de ondervragers zei tegen Lansink dat Mos bij de diefstal aanwezig was geweest. Daarop begon Lansink te huilen en zei: "Neen, dat was niet mijn zwager maar Ticheler."

Daarmee is de zaak voor de Enschedese SD duidelijk. Mos wordt vrijgelaten. Alleen: wat te doen met juffrouw Steffens? Zij heeft het plan bedacht, vermoedt Schöber in navolging

van Becker, en de machines een tijdje verborgen, maar ze was niet betrokken bij de diefstal. Schöber besluit zijn superieur Hauptsturmführer Thomsen van de SD-Aussenstelle in Arnhem te raadplegen, ook om zich in te dekken. Voor Thomsen is het een simpele zaak: de twee treinkrakers moeten worden doodgeschoten. En Steffens? Die moest hij maar gevangen zetten, als er nog plek is voor een arrestant, en zo niet, dan moest hij haar maar vrij laten.

Er is in september 1944 een groot gebrek aan cellen in Enschede, en dus wordt Steffens inderdaad vrijgelaten. Als u een man was geweest was u doodgeschoten, krijgt ze bij haar vertrek te horen.

Daarna rijdt de beruchte SD'er Mensink zijn beide bazen Schöber en Becker en de 'saboteur' Lansink naar het huis van Ticheler waar zoon Theo wordt opgepikt, de andere 'saboteur'. Het is 14 september 1944, zeven uur 's avonds. De rit gaat verder naar de haven, waar Schöber en Becker ieder een man voor hun rekening nemen. Lansink (44 jaar) en Ticheler (24 jaar) worden langs de Bruggenmorsweg standrechtelijk *niedergemacht*. "Naar ik meen is Mensink gedurende de fusillering in de auto gebleven," verklaart Becker later.

"Enige dagen na de fusillering van Lansink en Ticheler ontmoette ik Sander op straat te Hengelo," zegt Dien Steffens in haar verhoor. *"Hij vroeg mij hoe alles afgelopen was. Ik zei hem dat Lansink en Ticheler waren doodgeschoten. Ik kreeg toen de indruk dat hij deed alsof hij schrok."* Verwalter Richard Sander acteerde schrik. Een subtiele waarneming.

Twee doden vanwege de 'diefstal' van vier bijzondere naaimachines. Dat is nazilogica. Iemand zijn hele bedrijf afnemen, dat mag wel, mits je tot het goede ras behoort

Schöber, het hoofd van de SD in Enschede, werd na de oorlog veroordeeld tot tien jaar dwangarbeid in een Rijkswerkinrichting (RWI), Becker tot vijf jaar. Johan Oude Egberink van de Voortsweg in *Appelstad* kreeg tien jaar RWI voor zijn hele carrière in dienst van de nazi's. Mensink, bijgenaamd het "Monster van Denekamp", kreeg in 1949 bij verstek de doodstraf voor achttien executies van joden en verzetsmensen, onder wie de Enschedese kapelaan De Hosson en de Hengelose groenteboer Jules Haeck. Hij vluchtte naar Duitsland, dat hem ondanks herhaalde verzoeken niet uitleverde.

Zilverberg overleefde de oorlog, maar kreeg zijn confectiefabriek en machines niet terug. Op 6 en 7 oktober 1944 bombardeerden Amerikaanse Marauders per ongeluk het centrum van Hengelo en legden ook zijn confectiefabriek aan de Drienerstraat in puin. Jarenlang vocht de joodse ondernemer voor compensatie van zijn door de nazi's gestolen goederen. Na ruim tien jaar procederen kreeg hij in 1957 een schadevergoeding van bijna zeseneenhalfduizend gulden toegekend, gefinancierd uit de opbrengst van het inbeslaggenomen woonhuis van Sander in Borne. Want Sander liet zich na de oorlog wijselijk niet meer zien in Hengelo en Borne.

De Enschedesestraat in Hengelo na het bombardement van 6 en 7 oktober 1944. Rechts vooraan het begin van de Drienerstraat, waar de confectiefabriek van Silberberg stond.

1 De research voor dit artikel is gedaan door Bert Amelink, een kleinzoon van Herman Lansink. Hij heeft in het Nationaal Archief de volgende dossiers van de Bijzondere Rechtspleging geraadpleegd: 67032 Schöber, 67017 Becker en 88811 Oude Egberink. Ook heeft hij oudere familieleden geïnterviewd over deze kwestie.

2 Het is de vraag hoe blij Lansink met deze baan was, want hij had weinig keus. Bij weigeren liep hij het risico als dwangarbeider naar Duitsland te worden gestuurd. Bovendien had hij een gezin met drie kinderen te onderhouden.